

JOŠ O SVEČANOSTIMA »BIRANIH KRALJEVA« U MLETAČKOJ DALMACIJI.

Kada sam u 7. svesku »Narodne Starine« (1924. III. 84.—90.) načeo raspravu pod gornjim naslovom, čitalac ovoga časopisa don Miho Barada, župnik u Segetu kraj Trogira, zainteresovan u proučavanju trogirskoga gradskoga arhiva bio je ljubazan da mi na publikaciju pošalje naredni prepis odlomka iz zapisnika parnice vodene u trogirskoj kuriji 30. IV. 1272.

Tim fragmentom dobiven je odličan dokument, koji će znanje o »biranju« temeljito proširiti, tim više, što je historijski zajamčeni datum pomaknut sada već u XIII. stoljeće.

»Die ultimo aprilis. Bastianus Luce¹ pro parte communis proposuit contra Boghidanium filium ..... percussit Marinci filium Devacce cum suo ense et vulneravit eum et in eum san(guinem fecit)..... post festum Passce de praesenti edomada.

Item Dessa Duimi de Morcegafaba pro parte dicti Boghidani respondit dicens, quod dictus Boghidanus non fecit superbiam..... quod teneatur ad bannum, et dixit quod consuetudo est in Tragurio, quod homines faciunt reges et dominos inter se et ludunt cum armis inter (se in) Pascate et post festum per plures dies; et ipse Boghidanus et alii sui socii fecere regem et ludebant cum armis et faciebant praecepta illius qui erat rex et ducebant homines ad regem eorum quando rex percipiebat; et stando ipsi in circuitu monasterij sancti Johannis² et ludebant ibi et ipse Marinci cum praedicto Boghidano insimul ludebant cum armis et ludendo si(mul il)le Marinci percussus fuit, et non fuit percussus dolo nec fraude nec malicia nec culpa dicti Boghidani nec malo animo eum percussit — unde ob hoc non tenetur ad bannum communis«.

U dokumentu se parnica i dalje razvija, ali nema važnosti za naše pitanje.

Nadovezujući na ono, što sam u prvom članku napomenuo o Fortisovom opisu toga običaja u Šibeniku, dodajem, da sam i u Kukuljevićevoj ostavštini naišao na tu temu, na ispise koncepta za ediciju pjesme Šibenčana Petra Divnića (* ca. 1525., † ca. 1600.) »U pohvalu grada Šibenika«, i tu se nalaze također bilješke značajne za naše pitanje »biranja«. Kukuljević naime kaže: »Neimajući čitavu pjesan, priobćujemo u izvadku samo onaj komad pjesme koji Fortis u staroj

veoma lošoj ortografii priobći«, pa zatim odmah dalje: »Pod kraljem razumjeva se tu stari običaj Šibeničanah, koji bi običavali oko Božića svake godine iz svoje sriedine izabirati kralja na 14 danah, te bi kroz ovo vrieme dvorili i slušali ga kao pravoga kralja«. Tiče se to ovih stihova:

— — — — —
 Pri gradu ovomu zubatac krunasti,
 A ne po inomu, najde se u časti.
 I toj je podobno, čast se taj pristoji,
 Ovdj jer osobno s kraljem broj rib stoji
 Ke ima more najplemenitije,
 Ovdj kralja dvore, pasom svaka ti je.
 Pitoma nam čudno piskava riba taj
 K dicit prirazbludno na suhi dojde kraj.
 A jošće čudniji stvor ovdj vidiše
 Morski človik divji bi, kog uhitiše, itd.³
 — — — — —

Već sam prvi puta odlučno zaniijekao mogućnost, da bi svečanost »biranih kraljeva« bila neko sjećanje na narodnu dinastiju stare hrvatske države, kao što su to zamišljali naši romantičari u izvjesnom periodu XIX. stoljeća. Problem »biranih kraljeva« u mletačkoj Dalmaciji valja svesti na izdanak starorimskih saturnalija, koje su doživjele u romanizovanim krajevima Ilirika svoj kontinuitet; o njih se nadovezao naš primorski »biranj«, kao što se u germanskim krajevima razvile u Bohnenfest respective Königsfest. Poput Saturna, naime, koji jede svoju djecu, i saturnski kralj predsjedava proždrljivačkoj gozbi, no pri kraju svečanosti ga žrtvuju, a zatim nastupa budalasti razvrat prokšenjaka, koji će se iskristalizirati u kasnijem slavljenju i sahranjivanju princa Karnevala. Zapravo grčke kronije i napomenuti Bohnenfest dadoše evropejski karneval, koji se rastalasio tipičnim svojim formama, uzdržan najbolje na jugu Evrope i u zapadnoj Aziji. Ovaj izrazito mediteranski običaj bio je mjerodavan eto i za naš »biranj« štono se posredstvom i same kršćanske ere produžio iz saturnalija u blizinu poslije božićnih slavâ (Saturnalia et Ianuariae et Brumae et Matronales). To je bio koloplet svečanosti nablizu Božiću i protiv niega je ustajao starokršćanski apologeta Tertulijan, zabrinut za čistoću kršćanskoga kulta.⁴

³ I u djelu »Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien« (Nürnberg 1718.) priča se kako je 1716. u siječnju izišao iz mora kod Dubrovnika takav neki »morski čovjek« s dugom kosom i dugim noktima te je pridodana i slika toga tadašnjega strašila.

⁴ Martin P. Nilsson, Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtfestes. (Isp. »Archiv für Religionswissenschaft« t. XIX.).

¹ Današnji državni odvjetnik.

² Znamenita benediktinska opatija.

* Znakovi ».....« naznačuju nečitljiva i uništena mjesta pisma, koje je stradalo od vlage i moljaca.

Mnoštvo je indicija, koje vežu saturnalija sa našim »birnjem«. U prvom članku interpretirani Giuseppe Pignata izričito ističe: »To je sjena od kraljevstva, što im ga po tri dana preko godine priušti mletačka republika, kojoj zemlja pripada«. A u rimsko doba te su svečanosti — *servorum feriae*. I što se tiče »kralja« (to je upravo *magister*) on je tip po uzoru princepsa Saturnaliorum (rex bibendi, *σμπροσταρχος*), koji dijeli bedaste naloge za veselje publikuma. Zabave i ti gozbarski običaji porijeklom su grčki. Tokom vremena rodiće se i šaljivi zakonici (*lex Tappula*), koji će u potonjim stoljećima hvitati u društvima *Sauffbruderschaften* poput hrvatske »Pinte« koju je osnovao Baltazar Adam Patačić.

U vezi pak s rečenim protestovanjem apologeta Tertulijana misaono je Paul Wendland prikazao dio problema u svojoj raspravi »Jesus als Saturnalien-Koenig« (»Hermes« XXXIII, Berlin 1898, p. 175.). U rimskoj je naime vojsci bio običaj svake godine slaviti svetkovinu Hronosa i koga je pogodio žrijeb smio je 30 dana da razuzdano živi, no onda je smaknut mačem. A to uostalom sjeća i na motiv u pričama »Tisuću i jedna noć« (Kako siromah postaje Kalif). Wendland dovodi s tim običajem u vezu i slučaj Isusa iz Nazareta, kada ga prema navodima Sv. Pisma rimski vojnici izvode od namjesnika Pilata i s njime provode tu igru svoje pomenute svečanosti: obukli su mu purpur i na glavu metnuli trnovu krunu, tukli su ga međutim poslije trstikom, pljuvali po njemu, pa zatim pred njim podrugljivo klekali, zatim mu skinuli purpur i opet obukli stare haljine i odveli ga. Na to da ih navela versija: rex Iudaeorum. Wendland napominje nadalje i slučaj, što ga navodi Philo iz Aleksandrije, da se u tom mjestu zbio 38. god. posl. Kr. (slučaj kralja Agripe I. i parodije). Razuzdani rimski vojnici valjda su taj običaj prenijeli s Istoka onda i na Zapad u pojedine garnizone. Sve su to ujedno značajke i saturnalijâ i poznijeg Karnevala: slavljenje i sahranjivanje, no s tim u vezi je i jedna varijanta, domaći naš »biranj« nablizu i u srodstvu s Božićem u prosincu i darivanjem⁵ »kralja«. Tako je to oko Božića dakle zapravo u kontaktu i sa »Sv. 3 Kralja« u siječnju, kada se »biranj« n. pr. slavio u

⁵ »Sajam glinenih lutaka« navodno je preuzet od Pelazga. Naznačuje valjda prelaz od kanibalizma, jer je po tradiciji grčkoj Heraklo učio da se dariva glinene lutke za žrtvu, dok je vatru mogla zamijeniti svijetla. Odatle se po jednom tumačenju hoće protumačiti božićno darivanje lutaka djeci i palenje svijetla.

Šibeniku, dok je u Trogiru, kako se vidi iz slučaja 1272., slava vezana o Uskr.

Saturnalije⁶ su u rimskom svijetu bile toliko značajne za prosinac, da je blagdan(-i) zvan naprosto December, a tendencija je bila iskretati, parodirati, ono dakle činiti što se radilo i radi o kršćanskim pokladama. Kršćanstvo je te običaje bilo primorano trpjeti, pa onda malo udaljiti od svetkovine Božića, no svagdje nije kalendar ujednačen, kako baš u slučaju dalmatinskoga »birnja«, koji je stao nablizu samomu Božiću.

»Saturnalis tota servis licentia permissitur« kaže Macrobius (I. 7, 26). Poslije diferencijacije gospode od čeljadi te svečanosti »darivanja« zadržase robovi i ostadoše znana u seoskim *compitalia*. Pa i periferijski »biranj« ima kod kralja detaljno sve znakove kraljevske vlasti, znak dakle izrazite i municiozne parodije, koju su Mlečani bezbrižno dopuštali svojim »šćavima«.

Kako rekoh, ova je slava adekvatna Bohnenfestu t. j. Königsfestu, naročito Flamanaca (Jordaens i neki drugi ovjekovječili su je u slikama), a slavi se pred epifaniju ili sam 6. januara. U Francuza je poznato tako praznovanje pod imenom »Le roi boit«. »Gâteau des rois« je kolač u komu je boba, pa ko je nade bude »kralj« (ili je žrijebom biran!), a on sam bira »kraljicu«⁷, dvorjanstvo, koje ga dvori, a kad ispija čaše, nazočni kliču: »Kralj pijel!«. Očit dakle preostatak rimskih vojničkih slava.⁸

⁶ Saturnalije su na jugu bile starolatinski praznik dovršenih poljskih poslova, usjevna svečanost, sjećanje na legendarno staro zlatno doba, kad je tobože vladala jednakost i sloboda, pa nije bilo slobodnih i neslobodnih, ali ujedno i praznik suncoštaje. Božić, 25. prosinca, praznik (rođendan) Mithrasa, boga sunca. U Rimljana 17. decembra u hramu Saturna su bile gozbe, a u republikansko doba od 17. do 23. decembra vladalo je u rimskom svijetu opće veselje: za to se vrijeme sužnjevim (zarobljenicima) skidalo lance, robovi su zajedno jeli sa svojim gospodarima, šta više gospodari su ih posluživali pri jelu. I tako se malo po malo formira lik »saturnalicus princeps«, koji tih dana gospoduje. Robovi su, po ovoj versiji, dobivali na dar voštane svijetle (cerei) i lutke (sigillaria), a kockalo se za orahe. Sve je to očito u neku ruku prenešeno poslije i na t. zv. božićno drveće. (Isp. Cumont, Les rois Saturnales. »Revue de Philologie« t. 21, Paris, 1897.).

⁷ Valjalo bi s te točke gledišta proučavati i pojavu naših »kraljičara« među Šokcima.

⁸ Hoće se »Bohnenfest« dovoditi u vezu i s Pitagorom i zabranom uživanja boba, pa

S. Zlatović kaže u »Izvjestaju o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja«⁹, da je ovdje pretresani običaj »biranj« nestao, kada su u Dalmaciju došli Francuzi, a prestala »mletačka skupnovlada« i da se ta pučka svečanost održavala o mladom ljetu, pokladama, o krsnom imenu i o Božiću. Prema tome i taj izvor pokazuje bliskost saturnalijama, vremenu i svečanosti, kada su i fratrovi u kolu igrali s pukom, jer o. Pavao kaže: »...vidivši izabranje za kralja, što se običavalo činiti u tom mjestu«.

tako i sa rimskom takvom ustanovom kad se bobe žrtvovalo samo lemurima, te se hoće i ovu svečanost uvrstiti u red mrtvačkog kulta.

⁹ »Starine« XXIII. U Zagrebu, 1890. str. 5.

I danas Kaštel-Stari ima sajam zvan »biranj«, jamačno ostatak prastaroga običaja. A u Velikom Ižu bio je posljednji izbor »kralja« pred jedno tridesetak godina, dok se na Silbi i na Olibu u župnim crkvama čuvaju krune od žute mjedi, koje su upotrebljavane za rečene seoske birane »kraljeve«.¹⁰

Dr. Josip Matasović.

¹⁰ Isp. članak don Krste Stošića u božićnjem (46.) br. »Narodne Straže«, Šibenik 1924. O Uskrsu 1925. davan je u Velom Ižu u Čitaonici prigodna igra »Iški kralj« od dr. Šime Kulišića s napomenom, da je dramatisovan događaj s toga otoka, kad se pred 80 godina biralo »kralja«.

Dvije slike dalmatinske nošnje u XVI. stoljeću iz djela C. Vecellio, *Habiti antichi, e moderni di tutto il Mondo. Venetiae 1589.* (U dogledno vrijeme priopćice »Narodna Starina« monografiju svoga urednika pod naslovom »Hrvatske historijske nošnje«).